

Мандрагеля В.А.

РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНИХ ПОГЛЯДІВ НА ВІЙНУ (ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ) ЗАХІДНИМИ ТЕОРЕТИКАМИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Історія розвитку людства насичена безперервними конфліктами. Крайньою формою їх розв'язання завжди виступали війни. Незважаючи на тривалі пошуки справедливості та виваженості у змісті й шляхах урегулювання існуючих суперечностей, глибоку історичну традицію пацифістських теоретичних концепцій, практика міжнародного життя свідчить: *насильницький спосіб вирішення проблем у минулому, сьогодні й осяжному майбутньому у багатьох відношеннях залишається безальтернативним*. Уроки воєн, незважаючи на моральні та фізичні жертви і страждання людей, витрачені фінансово-економічні ресурси, шкоду довкіллю, занепад багатьох держав, поки що не виступають стримуючим фактором в ескалації насильницьких конфліктів.

Таким чином, особливого значення набуває дослідження еволюції воєнно-теоретичних концепцій воєн (збройних конфліктів), оскільки це дозволяє передбачити деякі сутнісні риси процесу ескалації майбутніх насильницьких дій. При цьому, з огляду на потужні процеси глобалізації, важливо звертатися не тільки до вітчизняної традиції, але й враховувати загальносвітові тенденції виявлення та реагування на нові небезпеки, виклики та загрози. Слід також враховувати потребу подолання певної ідеологічної упередженості, яка існувала у країнах соціалістичного табору і яка зберігає певну інерційність у методологічних підходах на пострадянському просторі.

Необхідність вивчення досвіду зарубіжних країн актуалізується курсом України на інтеграцію до євроатлантичних структур, який проголошено 23 травня 2002 р. Радою національної безпеки та оборони та введено в дію відповідним Указом Президента України від 8 липня 2002 р. Стрімкі зміни у світі ставлять перед людством нові складні задачі, які можна вирішити тільки спільними зусиллями. Активний розвиток партнерства України і НАТО виступає позитивним досвідом у розв'язанні проблем, пов'язаних із ствердженням у світі миру та стабільності. Отже, ми спробуємо дослідити деякі загальні тенденції еволюції поглядів провідних зарубіжних фахівців, насамперед представників країн НАТО на війни (збройні конфлікти).

Для другої половини ХХ ст. притаманне стрімке розширення й поглиблення воєнно-теоретичної проблематики. Після закінчення Другої світової війни традиційні підходи тривалий час продовжували зберігати свою роль, місце й значення в загальній системі знань про війну (збройний конфлікт), отже політологічні концепції утримували домінуючі позиції.

Погляди відомого пруського воєнного теоретика К.Клаузевиця (1780-1831 рр.) набули статусу аксіоматичних, а його головний твір "Про війну" (1832 р.) за кількістю видань у різних країнах світу, загальним тиражем, індексом цитування військовими фахівцями й досі не має аналогів у світі (1).

Він перший дійшов висновку, що *війна – це екстремальне, але природне продовження політики іншими, насильницькими засобами*. Цікаво, що у виданнях "Про війну" радянських часів слово "насильницькими" випускалося, надаючи пріоритет його вживання В.Леніну. Сучасні фахівці найчастіше посиляються саме на це знамените висловлювання, проте інтерпретують його по-різному. Найбільш розповсюдженим тлумаченням є наступне: раціональний моральний політик вдається до насильства, якщо всі засоби досягнення політичних цілей вже вичерпані. Однак це не зовсім так. Непорозуміння значною мірою витікає з подвійного змісту німецького слова *politik* (політика), яке зберігає свою багатозначність в українській та інших слов'янських мовах. Англійською мовою його можна перекласти як "policy" та "politics". Перше слово використовується для описання раціонального процесу, де взаємопов'язані цілі, шляхи та засоби. Друге – означає боротьбу за владу конкуруючих сил, тобто, це – царина людського існування, інтерактивна за своїм характером, де присутні зіткнення, емоції тощо (2). К.Клаузевиць під політикою мав на увазі і перший, і другий смисл. Війна трапляється, вважав вчений, коли політичний конфлікт досягає певного емоційного рівня й призводить до організованого насильства.

Ці основоположні тези пруського воєнного теоретика й досі виступають системоутворюючий каркасом для численних політологів різних напрямків та шкіл. Більшість зарубіжних фахівців впродовж історії людства виділяє *два найбільш загальних підходи як до міжнародної політики, так і до з'ясування причин збройної боротьби: ліберальний та реалістичний*. У витоків ліберальної традиції стояли Ш.Монтеск'є та І.Кант. Згодом ці ідеї розвивали Дж.Мілль, Н.Анджелл, інші видатні вчені та державні діячі. Основу теоретичних концепцій прихильників лібералізму становить базова посилка: *зростаюча взаємозалежність держав, суспільств, різноманітних соціальних державних та недержавних інститутів заперечує (ускладнює) використання насильницьких засобів досягнення політичних цілей*. Деякі вчені схильні вважати, що відсутність воєн між демократичними державами є "емпіричним законом" у міжнародних відносинах (Р.Розенкранц, А.Вендт, Д.Мюллер, Р.Кеохейн, Л.Мартін та ін. (3).

Незважаючи на суттєве посилення позицій представників ліберальної течії, особливо після закінчення "холодної війни", *реалізм займає домінуючу позицію серед політологічних теорій*. *Центральним предметом дослідження в них є так званий баланс влади у світі, де війна (збройний конфлікт), застосування сили, виступають у якості головного інструмента досягнення політичних цілей*.

При цьому під балансом влади розуміються наступне: її розподіл; процес здійснення політики балансування; багатополярна система. Найбільш впливовими на сьогоднішній день є концепції полярності. За-

рубіжні політологи, як правило, розглядають однополярні, двополярні та багатополарні структури міжнародної системи держав (4).

Слід підкреслити, що трансформація систем розподілу балансу влади між державами в новітній історії, узагальнюючі підходи зарубіжних дослідників, дозволяє зробити такі висновки:

- вони існують впродовж одного-двох поколінь;
- рухаються від гнучкості (багатополарності) до жорсткості (двополярності);
- провідною тенденцією в міжнародній системі виступає формування союзів держав проти держав-гегемонів, що народжуються або посилюються;
- більшість систем руйнуються в результаті великомасштабного конфлікту;
- колективна оборона значно ефективніша, ніж колективна безпека.

Однією з головних слабкостей позиції реалістів є обстоювання традиційної точки зору про державу як незмінний головний суб'єкт міжнародної політики, хоча останнім часом стає достатньо помітною тенденція: недержавні "актори" стають джерелом транснаціональних загроз.

На нашу думку найбільш вразливими для критики у реалістів залишаються наступні положення й підходи:

- держава є не тільки головним, але й синкретичним "актором" (ця теза спирається на розуміння держави як цілості, єдності, а не поєднання різних соціальних груп, які мають специфічні потреби і переслідують власні цілі й інтереси);
- примат анархічності міжнародної системи поряд з абсолютизацією незалежності й суверенітету держав, які ігнорують ряд інституціональних, законодавчих та прагматичних обмежень, особливо в міжнародних відносинах, зростаючу взаємозалежність держав, глобалізацію світу і т. ін.;
- зайва раціоналізація процесів, механізмів та складових національної безпеки, яка принижує або ігнорує роль релігійних, етнічних, культурологічних і т.д. факторів її забезпечення;
- надмірно прагматичний підхід до процесу досягнення національних інтересів в міжнародних відносинах, який не повною мірою враховує питання компетентності, прямоти, відвертості, надійності, легітимності, традиційності у стосунках держав на рівні політичних еліт, громадських організацій.

Критики реалістичних концепцій слушно зауважують, що світ зараз занадто складний через економічну взаємозалежність, обмін інформацією, міжнародні інститути, транснаціональні суб'єкти світової політики. За цих умов військова сила не застаріла, але суттєво змінилися її роль, функції, об'єкти застосування, ціна й ефективність. Отже, традиційні підходи щодо її підготовки, призначення, використання не спрацьовують. Незважаючи на це, у реалістів є достатньо ефективний методологічний інструментарій, яким не можна нехтувати. Особливо це стосується можливостей різнорівневого аналізу міжнародних відносин, який був запропонований К.Вольцем (1959 р.) та Д.Сінгером (1961 р.) (5).

Сьогодні увага зарубіжних вчених переважним чином зосереджується на чотирьох рівнях аналізу: держава; взаємовідносини між двома конфліктуючими державами; регіональна безпека та міжнародна система держав. Зауважимо, що спроб системного аналізу причин та класифікації воєн й воєнних конфліктів на всіх рівнях майже не зустрічається. Приміром, Д.Геллер і Д.Сінгер розглядають всі зазначені рівні аналізу, але в основному окремо, без допомоги синтезуючих методологічних підходів (6).

Необхідно також підкреслити, що на Заході *аналіз рівня агресивності держав, як правило, ґрунтується на змісті, спрямованості та тенденціях її зовнішньої політики, з обов'язковим розглядом таких сутнісних характеристик, як тип політичної системи, розподіл влади та механізмів впливу всередині режиму, особливості бюрократії, специфіка організаційних процесів, електоральні цикли.* Крім цього увага вчених фокусується на дослідженні впливу *структури економічної системи, особливостей і спрямованості впливових бізнес-кіл, рівня економічного розвитку, військової та економічна могутність держави* і т. ін. на її войовничість.

На зламі тисячоліть універсальні політологічні концепції (ліберальні та реалістичні) зазнали якісного переосмислення з огляду бурхливого розвитку часткових політологічних теорій, появи фундаментальних емпіричних напрацювань в галузі національної безпеки і оборони. Відбулася подальша диференціація предмету й напрямків дослідження, з'явилися міждисциплінарні, крос-культурні та ін. проекти. Це ще більш ускладнило завдання зведення феноменологічного різноманіття складових практики збройної боротьби до науково коректної теорії. Міжнародне співтовариство все більше розходилося в розумінні усталених та нових понять й категорій воєнної науки відповідно до світоглядних позицій, специфіки шкіл досліджень. Отже, висунуте на порядок денний завдання розвитку методології системних досліджень стосовно оборонних питань, виявилось нереалізованим чому значною мірою сприяли надзвичайна динамічність, багатofакторність, складна взаємодія всіх елементів національної, регіональної, глобальної воєнної безпеки. Воєнні теоретики не встигали за практикою збройної боротьби, вони були змушені не стільки передбачати майбутній перебіг подій, скільки констатувати й узагальнювати минулий та поточний досвід.

На противагу вимогам життя, тривалий період здійснювалися спроби виведення емпіричних законів (універсальних або лише ймовірнісних), які б постфактум пояснювалися теоріями. Останні, в свою чергу, повинні були посылатися на структури або процеси в об'єктах аналізу, відтворюючи логіку намагання дати пояснення фундаментальним причинам, які лежать в основі емпіричних феноменів, напрацювати певні теоретичні принципи. Такий шлях виявився хибним й не приніс дієвих результатів. З іншого боку, з'явилось багато теорій, в яких, навпаки, сконцентрована увага на виведенні внутрішніх принципів без їх емпіричного підтвердження. Однак вони також були нездатні впоратися з динамізмом появи нових викли-

ків, ризиків, небезпек та загроз. Не випадково, що серед критиків, зокрема, різнорівневого аналізу популярності набула школа “наукового реалізму”, найбільш відомими представниками якої в галузі міжнародних відносин вважаються А.Вендт (1987 р.) та Д.Десслер (1991 р.), які обстоюють твердження Д.Юма та І.Канта про неможливість отримання істинного знання причин.

Спроба вийти з методологічного глухого кута призвела до появи цивілізаційних теорій воєн (воєнних конфліктів), де місце держави (коаліцій держав) заступила більш широка соціальна спільнота за географічно-культурно-релігійною ознакою (С.Хантінгтон), головним способом виробництва (Елвін та Хайді Тоффлери) (7). Вражаючі технологічні досягнення, в тому числі в озброєнні, військовій техніці, призвели до появи цілої групи технократичних теорій насильницьких конфліктів, де особливий наголос робився на класифікації інструментів збройної боротьби (8). Проте всі вони мали схожі недоліки – обмеженість й неповноту критеріїв аналізу, ігнорування інших важливих факторів соціально-політичної, духовно-культурної взаємодії.

Слід також наголосити на дійсно доленосних змінах, які відбулися в ролі та функціях держав. Під тиском глобалізації, науково-технічної революції, завдяки розповсюдженню цінностей індивідуалізму, інших факторів, традиційні завдання, які вирішувалися центральними та місцевими урядами, поступово почали втрачати актуальність, ефективність впливу на суспільство. Масштаби й складність нових проблем довели неспроможність держав подолати існуючі стереотипи щодо формування принципово нової політики, напрацювати гнучкі, адаптивні технології підготовки та прийняття рішень, їх коригування. В деяких країнах уряд почав втрачати контроль над життєво важливими компонентами національної безпеки і оборони.

Більш помітну роль на світовій арені почали відігравати нові суб’єкти політики: міжнародні й неурядові організації, об’єднання, профспілки, транснаціональні корпорації і т.д. Проте їх складна архітектура й розмитість зон відповідальності не змогли повністю замінити місце держав у регулюванні соціально-політичних, економічних, духовно-культурних відносин.

Зарубіжні дослідники почали звертати увагу на послаблення ролі та значення держави у сучасному світі наприкінці ХХ ст. Першим про так звані “сильні” та “слабкі” (“strong” and “weak”) держави написав Б.Бузан у 1991 р. (9), хоча існує багато інших понять для визначення цього феномену сучасності. Зокрема, Р.Джексон використовує поняття “квазі-держава”(10), К.Лейн – “держава – картопляне пюре” тощо, але найпоширенішою серед сучасних науковців є термінологія Б.Бузана. За частотою вживання поруч можна поставити лише поняття “failed state”, але виходячи із багатозначного змісту слова “failed” (втрачаючий силу, той, що стає слабким, неадекватний, не виправдовуючий надій, прямує до банкрутства та ін.), в науковій літературі українською мовою переважно використовується поняття “слабка держава”. Не існує суттєвих суперечностей серед фахівців і відносно головних причин трансформації сучасних держав, оскільки останнім часом фахівці ретельно досліджували механізми, процеси та зміст їх часткової дезінтеграції, втрати деяких функцій. Значна частка вчених навіть схильна вважати домінуютью суперечністю останнього часу суперечність між фрагментацією держав (державною системою) та прогресом в економіці, культурною, політичною інтеграцією, тобто всім тим, що входить в сучасне розуміння глобалізації (11).

Отже, у процесі трансформації поглядів зарубіжних фахівців на війни (збройні конфлікти) після Другої світової війни спостерігається три значних етапи. *Перший пов’язаний з розвитком і конкретизацією політологічних концепцій (ліберальних та реалістичних). Другий – з удосконаленням цивілізаційних та технократичних концепцій збройного насильства, які особливо активно розроблялися фахівцями у 1990-х рр. І, зрештою, останній етап дослідження пов’язаний з аналізом послаблення функцій, ролі та відповідальності держав під впливом глобалізації.*

Але у чистому вигляді вони майже не існують у міліарній практиці розвинутих держав. Діючі в них воєнно-політичні та стратегічні концепції швидкіше являють певну комбінацію зазначених вище підходів, які відрізняються між собою, переважно у залежності від регіональної стабільності, національно-культурних особливостей. Але їх детальний аналіз – предмет окремого дослідження.

Література:

1. Див. напр. Клаузевиц К. фон. О войне: В 2-х т. – М.: ООО “Издательство АСТ”; СПб.: Terra Fantastica, 2002.
2. Bassford C. Carl Von Clausewitz. On War. Berlin, 1832. In “Landmarks in defense literature” / Martin E. and Gray R. (Eds.). – Cartmel College & Lancaster University, 2001. – P.27.
3. Rosecrance R. The rise of the trading state: commerce and conquest in the modern world. – New-York.: Basic Books, 1986; Wendt A. Constructing International Politics. In “Theories of war and peace” / Brown M, Cote (Jr.), S., Lynn-Jones S. and Miller S. (Eds.). – The Mit Press Cambridge.: Massachusetts, London, 1998. – P.416-426; Muller J. Retreat from doomsday: the obsolescence of major war. – New York.: Basic Books, 1988.
4. Gaddis J. Strategies of containment: a critical appraisal of postwar American national security policy. – New York.: Oxford University Press, 1982. – P.34-46; Binnendijk H. Strategy in the Global Era // Lecture – National Defense University. – 1998. – November 17. – P.5.

5. Waltz K. Man, the state, and war: a theoretical analysis. – New York.: Columbia University Press, 1959; Singer D. The Level-of-Analysis Problem in International Relations. In “International system: theoretical essays” / Knorr K. and Verba S. (Eds.), – Princeton.: Princeton University Press, 1961. – P.77-92.
6. Geller D. and Singer D. Nations at war: a scientific study of international conflict. – Cambridge.: Press Syndicate of the University of Cambridge, 1998.
7. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій // Наука і оборона, 1998. – №3. – С.31-38; Toffler, Alvin and Heidi. War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Centure. – New York.: Little Brawn and Co., 1993
8. McKenzie K. (Jr.). Elegant Irrelevance: Fourth Generation Warfare // Parameters. – 1993. – Vol.XXII, №3. – P.51-60.
9. Buzan B. People, states and fear: an agenda for international security studies in the post-cold war. – London.: Harvest Wheatsheaf, 1991.
10. Roe P. The Intrastate Security Dilemma: Ethnic Conflict as a “Tragedy“? // Journal of Peace Research. – 1999. – Vol.36, №2. – P.198.
11. Hoffmann S. Clash of Globalization // Foreign Affairs. – July/August 2002. – Vol.81, №4. – P.104.

Рецензія

на статтю кандидата філософських наук, доцента Мандрагелі Володимира Андрійовича

“Розвиток загальних поглядів на війну (збройний конфлікт) західними теоретиками у другій половині ХХ ст.”

Стаття присвячена актуальній проблемі дослідження еволюції підходів зарубіжних експертів щодо трансформації причин та характеру сучасних воєн (збройних конфліктів). Автор має власне бачення етапів та змісту цього процесу, яке ґрунтується на критичному аналізі найбільш впливових сучасних воєнно-теоретичних концепцій. Цілком слушно підкреслюються існуючі протиріччя між теоретичним та емпіричним рівнями гносеології, зауважується необхідність проведення системних досліджень, які б змогли звести феноменологічне розмаїття існуючих поглядів до науково коректної теорії.

На схвалення заслуговує значна кількість обробленого автором оригінального зарубіжного матеріалу, ще не введеного у широкий науковий обіг на комунікативному просторі сучасної України. Незважаючи на певний еkleктизм викладеного матеріалу, недостатньої уваги до такого феномену яким є глобальний тероризм, стаття за своїм змістом та логіко-композиційною побудовою заслуговує на публікацію.

Ознайомлення з нею буде мати інтерес не тільки для військових фахівців, але й для усіх, хто цікавиться проблемами війни та миру, що особливо важливо за сучасних умов напруженості у міжнародних відносинах.

Доктор філософських наук, професор

Шведова А.В.